

DAGMAR NEOVIUS – NAINEN JA KAKSOISKOTKA

Opettajatar ja aktuaari Dagmar Neovius, Ruotsalaisen Kansanpuolueen ensimmäinen naispuolinen kansanedustaja, mainitaan vieläkin monissa suurissa suomalaisissa hakuteoksissa. Paikkaansa kansakunnan kaapin päällä hän ei ole ansainnut eduskunnassa tekemänsä työn vuoksi, vaan hänen maineensa perustuu rohkeuteen ja aloitteellisuuteen, jota hän osoitti niin kutsuttujen sortovuosien aikana.

Sortovuosista ja niiden aikaisesta vastarinnasta on kirjoitettu runsaasti ja eläytyen. Eetu Iston kuuluisa maalaus *Hyökkäys* on luonut voimakkaita mielikuvia tuosta ajasta. Kopiot maalauksesta, jossa Venäjän kaksipäinen kotka riistää lakikirjan Suomea symbolisoivan nuoren naisen kädestä, levisivät vuoden 1899 aikana lähestulkoon jokaiseen kotiin ja sama kuva kuului pitkään historiantutkimuksen vakioaineistoon.

Uudempi historiantutkimus on kuitenkin osoittanut, että vastustus Venäjän valtaa kohtaan ei niinkään ollut taistelua elämästä ja kuolemasta vaan pikemminkin hanke, jonka avulla Suomen kansa, niin porvaristo kuin työväestökin, oli tarkoitus saada poliittisesti liikekannalle. Kansalaishenki oli korkealle samaan aikaan kun suomalaista lainsäädäntöä yhdenmukaistettiin venäläisen lainsäädännön kanssa ja kenraalikuvernööri, jalkaväen kenraali Nikolai Ivanovitsh Bobrikov sai tuntea tämän nahoissaan. Mistään idyllisestä kansallisesta solidaarisuudesta ei kuitenkaan ollut kysymys. Kutsumalakko ja muut tottelemattomuuskampanjat syvensivät ristiriitoja myöntöväisyyssuuntauksen, passiivisen vastarinnan ja aktivistien edustajien välillä.¹

Pitäisikö Dagmar Neovius tätä taustaa vasten jättää seuraavasta kansallisbiografiasta pois? Ehkä ei; hänelle voisi antaa vielä mahdollisuuden, ei tietenkään enää kansallissankarina, vaan aivan yksinkertaisesti järkipäisenä ihmisenä, ajattelevana naisena. Jos näin tehdään, on hänen toimintansa yksikamarisessa eduskunnassa sopiva lähtökohta.

NAISKANSANEDUSTAJA, MUTTA EI AINA NAISASIANAINEN

Dagmar Neovius täytti neljäkymmentä vuotta samana keväänä, jolloin naiset ottivat paikkansa kansanedustuslaitoksessa. Hän oli kansanedustaja vuosina 1907-1908, 1910 ja 1914. ² Ensin hän oli puolueensa ainoa naispuolinen edustaja, mutta vuonna 1908 hän sai seuraa seminaarin johtajatar Hedvig Sohlbergista ja ammattientarkastaja Vera Hjeltistä. Myöhemmin seuraan liittyivät vielä filosofian tohtori Jenny af Forselles, opettajatar Augusta Krook sekä toimittaja ja poliitikko Annie Furuhjelm. ³

Ruotsalainen Kansanpuolue perustettiin vuonna 1906 poliittiseksi puolueeksi, jonka tärkeimpänä tehtävänä oli maan ruotsinkielisen kansanosan eduista huolehtiminen - kyse ei ollut pelkästään kieliasiaista - ja tästä syystä sitä ei ainakaan ohjelmansa perusteella voinut sijoittaa selkeästi mihinkään tiettyyn kohtaan konservatismiin ja radikalismiin välisellä poliittisella asteikolla. Nimi Ruotsalainen Kansanpuolue viittaisi selkeästi demokraattiseen suuntaan ja muodostaisi puolueesta kaikille ruotsinkielisille, yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta, yhteisen järjestön päinvastoin kuin vanha ruotsalainen puolue, jonka pääasiallisia kannattajia olivat ennen vuotta 1906 edustettuina olleet poliittiset ryhmät. Ensimmäisten yksikamaristen eduskuntavaalien aikoihin puolueessa vallitsivat kuitenkin konservatiiviset voimat, mutta jo vuoden 1906 ehdokkaiden nimeämisen yhteydessä vasemmistosiipi vahvisti asemiaan. Nuorruotsalainen siipi eli Svenska Vänstern, kuten sitä myöhemmin kutsuttiin, kritisoi emopuoluetta, että se ei osoittanut mielenkiintoa sosiaalipoliittisiin kysymyksiin ja laati tästä syystä oman ohjelman. Dagmar Neovius ja hänen veljensä Arvid, jotka molemmat valittiin yksikamariseen eduskuntaan vuonna 1906, kuuluivat Ruotsalaisen Kansanpuolueen vasemmistosiipeen. ⁴

Puolueen historiikissa, Suomen eduskunnan historiaa käsittelevässä teoksessa ja Aune Innalan ensimmäisiä naiskansanedustajia käsittelevässä kirjassa Dagmar Neovius mainitaan erityisen pätevänä henkilönä. Sanotaan, että hän kuten myös sosiaalidemokraattien Hilja Pärssinen ja Miina Sillanpää, vanhasuomalaisten Alexandra Gripenberg ja Hilda Käkikoski sekä nuorsuomalaisten Tekla Hultin ja Lucina Hagman kuului naisiin, joilla oli rohkeutta ja kykyä osallistua yksikamarisessa eduskunnassa myös muiden kuin niin sanottujen naisasioiden eli lapsia, naisia, perhettä ja kotia koskevien asioiden käsittelyyn. Dagmar Neovius kuului eduskunnan lakivaliokuntaan ja jopa suureen valiokuntaan, joka alkuaikoina toimi eräänlaisena eduskunnan ylähuoneena.⁵

Omia muodollisia lakialoitteita Dagmar Neovius ei kuitenkaan tehnyt eikä hän allekirjoittanut myöskään muiden aloitteita lukuunottamatta sellaisia, jotka koskivat juuri niin sanottuja naisasioita. Esimerkkinä voidaan mainita, että hän yhdessä Vera Hjeltin ja Hedvig Sohlbergin kanssa teki vuonna 1908 lakiehdotuksen alaikäisten lasten suojelusta. Aloitteen tekijät toivoivat, että säädettäisiin Englannin ja Saksan mallien mukainen laki, jolla lapsia suojeltaisiin pahoinpitelyltä, puutteelliselta hoidolta ja työvoiman hyväksikäytöltä. Tätä esitystä, johon nykyinen lastensuojelulaki pohjautuu, vei myöhemmin eteenpäin myös Jenny af Forselles.⁶

Neljä naispuolista eduskunnan jäsentä, Dagmar Neovius, maalaisliiton Hilma Räsänen, suomalaisen puolueen Aleksandra Gripenberg ja nuorsuomalaisen puolueen Aili Nissinen, jättivät kukin vuonna 1907 oman eduskunta-aloitteensa, joiden allekirjoittajina oli suuri joukko muita eduskunnan jäseniä. Aloitteiden mukaan lasten suojeluikää oli nostettava ja ala-ikäisiin kohdistuvien rikosten rangaistuksia tiukennettava. Tämä koski muun muassa lasten seksuaalista hyväksikäyttöä, joka oli ollut yksi lehdistön vilkkaasti käsittelemistä aiheista koko vuosikymmenen ajan.⁷

Kaupungin vuokra-ajureista tuli toinen siveellisyyskysymykseen liittyvä keskustelunaihe, sillä heidän katsottiin muun muassa ahdistelevan öiseen aikaan yksin kadulla liikkuvia naisia. Vuonna 1908 kaikkien eduskuntapuolueiden naisedustajat lyöttäytyivät yhteen ja tekivät aloitteen naisten katurauhan turvaamiseksi.

Aloitteen allekirjoittajina olivat suomalaisen puolueen Hedvig Gebhard, sosiaalidemokraattien Hilja Pärssinen, nuorsuomalaisten Lucina Hagman sekä Dagmar Neovius.⁸

Naispuoliset kansanedustajat toimivat yksissä tuumin myös kieltolakikysymyksessä. Ainutkaan naispuolinen kansanedustaja ei vastustanut kieltolakia.⁹

Naisten usko siihen, että edistys toteutuu paremman ja moraalisemman ihmisyyden avulla, juontaa juurensa 1880-luvun positiivisesta ihmis- ja kulttuurikäsitteestä. Naisasialiike toimi herätteenä ja lähtökohtana esimerkiksi raittius- ja kansansivistyön pyrkimyksissä murtaa tuollainen valtamonopoli ja antaa yhteiskunnallisella näyttämöllä tilaa uusille kyvyille, joiden mukanaolo vanhojen säätyvaltiopäivien aikaan olisi ollut mahdotonta. Niin sanotut sivistyneet naiset, uusien keskiluokkaisten ammattien edustajat, tehtailijat, insinöörit, lennätinvirkailijat ja konttoristit sekä torpparit, piiat, rengit, tehtaantyöläiset ja muut niin kutsutut tilattomat halusivat saada itselleen lailliset kansalaisoikeudet.

Eduskunnassa porvarilliset ja sosialistiset naiskansanedustajat eivät tietenkään olleet täysin yksimielisiä. Useimpien porvarillisten puolueiden naisedustajien oli esimerkiksi vaikea hyväksyä, että yhteiskunta tukisi aviottomia äitejä. Tämän saatettaisiin tulkita merkitsevän myönteistä suhtautumista prostituutioon tai elämiseen yhdessä ilman avioliittoa. Näin ollen Dagmar Neovius vastusti Hilja Pärssisen ehdotusta äitien ja lasten suojakodin perustamisesta sillä perusteella, että kysymys oli niin ”laaja”, toisin sanoen suoranainen kansallinen kohtalonkysymys.¹⁰

Yhdessä suhteessa Dagmar Neovius kuitenkin selkeästi erosi muista porvarillisista vuonna 1907 valituista naiskansanedustajista. Hän puolusti uskonnonvapautta ja tästä syystä hän tietysti määrin poikkesi yleisestä kaavasta, jonka mukaan naisen kuului olla uskonnon ja hyvien tapojen suojelija. Oppivelvollisuuslain käsittelyssä hän kannatti sosiaalidemokraattien eriävää mielipidettä ja asettui tukemaan uskonnonopetuksen vapaaehtoisuutta. *”...(K)uten uskovainen haluaa ja hänen tulee saada kasvattaa*

lapsensa uskoonsa, pitää myös vapaa-ajattelijalle suoda vapaassa yhteiskunnassa oikeus kasvattaa lapsensa omien ihanteidensa mukaan” ¹¹ hän julisti.

Ei ole mikään salaisuus, että monet Ruotsalaisen Kansanpuolueen naiset olivat suorastaan pettyneitä kun eduskuntaan vuonna 1906 valittiin Dagmar Neovius eikä taiteilija ja kirjailija Helena Westermarckia, erästä Naisasialiitto Unionin keulakuvista. ¹² Koko Dagmar Neoviuksen poliitikonuran ajan vallitsi jännitettä hänen ja naisasia-aatteisiin varauksettomammin suhtautuvien puolueen naisten, kuten Annie Furuhjelmin välillä. ¹³

Mitä teitä oli sitten kulkenut tämä nainen, joka toisaalta uskalsi asettua oppositioon, mutta toisaalta oli sitä mieltä, että *”yksittäisen täytyy useimmissa tapauksissa väistyä yleisen edessä”* ¹⁴, kuten hän kerran asian ilmaisi kirjeessään silloiselle historian dosentille Alma Söderhjelmille.

ELIITTIPERHEEN TYTÄR

Dagmar Louise Charlotte Neovius syntyi Moskovassa 21. toukokuuta 1867. Hän oli kuusilapsisen perheen viides lapsi ja ainoa tytär. Lapsista neljä varttui aikuiseen ikään. Alun perin Hämeestä lähtöisin oleva suku oli menestynyt 1700-luvun lopulta lähtien ja se tunnetaan yhä edelleen matemaattisista lahjakkuuksista ja kulttuurihenkilöistä. Useat suvun jäsenistä ottivat vuoden 1906 suuren suomalaistamiskampanjan aikana nimen Nevanlinna. Dagmar Neovius kuului ruotsalaismieliseen sukuhaaraan, joka säilytti latinankielen mukaisen sukunimen, jonka eräs esi-isistä oli ottanut itselleen 1700-luvulla kirjoittautuessaan sen aikaiseen Turun akatemiaan. Dagmar Neoviuksen isä oli valtiopäivämies, kenraaliluutnantti Frithiof Alfred Neovius ja hänen veljensä oli lehtimies, filosofian tohtori Arvid Verner Neovius. Molemmat miehet tulivat paljon tunnetuimmiksi kuin hän itse. ¹⁵

Isä oli uudistanut opetusta Suomen johtavassa sotilasalan oppilaitoksessa, Haminan kadettikoulussa, jonka johtaja hän oli vuosina 1871-1885. Hän loi itselleen myös poliittisen uran ja hänet

valittiin viisi kertaa valtiopäiville. ”Kansalaiskenraali”, kuten Frithiof Neoviusta kutsuttiin muiden muassa kansansivistyksen, raittiuden sekä käsityön ja teollisuuden kehittämiseen liittyvien ansioidensa vuoksi, tunsu vetoa poliittiseen liberalismiin, mutta ei kuitenkaan liittynyt liberaaleihin vaan Ruotsalaiseen Kansanpuolueeseen.¹⁶

Arvid Neoviuksesta tuli liberaalien äänitorven *Nya Pressenin* päätoimittaja. Lehti oli lähellä ruotsalaista puoluetta ja Arvid Neovius edusti Ruotsalaista Kansanpuoluetta ja sen edeltäjää lähes kaikilla valtiopäivillä aina vuodesta 1900 kuolemaansa vuoteen 1916 saakka. *Nya Pressenin* ollessa sensuurin vaientama hän toimitti *Fria Ordia*, vastarintaliikkeen äänitorvea ja myöhemmin hän oli myös *Politik och Kultur*-lehden toimittaja. Nuoremista veljistä Harald oli arkkitehti ja Arthur pankkimies. Nelijäsenisen sisarusparven äidin nimi oli Nathalia. Tyttönimeltään hän oli Geschwend, apteekkarintytär Helsingistä.

Kaikista Frithiof Neoviuksen lapsista tuli poliittisesti aktiivisia. Porvarilliset naiset, jotka viime vuosisadalla ja tämän vuosisadan alussa osallistuivat politiikkaan, olivat hyvin usein kuuluisien miesten tyttäriä tai sisaria. Dagmar Neovius ei suinkaan ollut poikkeus tästä säännöstä.

Poliittisen kiinnostuksen ohella Neoviuksilla oli perittyjä ominaisuuksia, biologis- ja/tai sosiaalisperäisiä: ”matemaattinen lahjakkuus, velvollisuudentunto, vaatimattomuus ja uhrimieli”. Isä, veli Arvid ja Dagmar Neovius olivat kukin jonkin aikaa elämästään päätoimisia poliitikkoja. Kun he päättivät omistautua politiikalle, he samalla luopuivat ammattuurastaan, joka perustui nimenomaan heidän matemaattisille taipumuksilleen. Isä jätti Kadettikoulun, veli hyvän valtion viran ja Dagmar koulun, jossa hän opetti muun muassa matematiikkaa.¹⁷ Opettajattarelle ja perhetytölle, jollainen Dagmar oli, ei poliitikonura kuitenkaan ollut huono vaihtoehto kilpailussa paikasta auringossa. ”Velvollisuudentunto, vaatimattomuus ja uhrimieli” voidaan ehkä tulkita haluksi ja kyvyksi sopeuttaa oma persoonallisuus jatkuvasti uusiin, jännittäviin - eikä vähiten - kunniakkaisiin tilanteisiin.

Itä-Suomen rannikolla sijaitseva Haminan kaupunki oli Neoviuksen sisarusparven kasvumiljöö. Dagmar oli neljä vuotta vanha, kun perhe

muutti sieltä Venäjälle, jossa isä toimi muun muassa matematiikan opettajana venäläisissä sotilasoppilaitoksissa. Venäjällä vietetyt vuodet jättivät perheeseen elinikäisen kiinnostuksen venäjän kieltä ja venäläistä kulttuuria kohtaan; seikka, joka Suomessa oli kaikkea muuta kuin itsestäänselvyys siitä tosiasista huolimatta, että maa oli Venäjän suuriruhtinaskunta.

Kadettikoulu ja venäläisen suurkaupungin Pietarin läheisyys saivat aikaan sen, että kauppa-, merenkulku-, varuskunta- ja koulukaupunki Haminasta tuli vilkas pikkukaupunki, jossa jopa vallitsi eräänlainen kosmopoliittinen ilmapiiri.

Dagmar sai käydä kaupungin parasta tyttökoulua, Haminan yksityistä tyttökoulua, joka hänen isänsä ansiosta oli tullut eliittikouluksi. Isä oli saanut aikaan yhteistyötä tyttökoulun ja Kadettikoulun välillä niin, että tyttökoulu saattoi käyttää hyväkseen Kadettikoulun runsaita opetusresursseja. Koulun katsottiin kuuluvan aikansa parhaiden suomalaisten tyttökoulujen joukkoon ja sinne hakeutui oppilaita eri puolilta suuriruhtinaskuntaa. Pari luokkaa Dagmar Neoviusta ylempänä oli Tekla Hultin, josta tuli historioitsija ja tunnettu poliitikko.¹⁸

Molemmista tuli naisten johtajia passiivisen vastarinnan aikana. Liikkeen tunnetuin ideologi, senaattori ”setä” Leo Mechelin, jota molemmat naiset ihailivat ja jonka johdolla yleinen ja yhtäläinen äänioikeus saatiin maahan, oli myös varttunut Haminassa. Hän oli jopa käynyt ensimmäiset kouluvuotensa arvostetussa tyttökoulussa.¹⁹

1880-luvun lopulla Neoviuksen perhe muutti Helsinkiin. Kaikki pojat saivat opiskella Keisarikunnan Aleksanterin yliopistossa, mutta tyttäreille ei sellaista koulutusta suotu, vaikka siihen aikaan ei enää ollut aivan tavatonta, että säätyläistyöt suorittivat ylioppilastutkinnon ja hakeutuivat yliopistoon. Taloudelliset syyt saattavat olla sen taustalla, että perheessä, joka pyrki olemaan moderni, liberaali ja vapaamielinen, tytär sai toisenlaisen kohtelun kuin pojat. Kolmen veljeksensä kouluttaminen oman alansa johtotehtäviin oli joka tapauksessa taloudellisesti raskasta. Sisar sai opettajan koulutuksen, mikä oli mahdollista ilman ylioppilastutkintoa.

Vuonna 1889 hän sai matematiikan ja fysiikan opettajan paikan Nya Svenska Samskolanissa. Paikan saamisessa olivat mahdollisesti apuna hyvät suhteet kouluun, sillä sen johtaja Helene von Alfthan oli opettanut Dagmar Neoviusta Haminan tyttökoulussa ja lisäksi hänen setänsä opetti siellä matematiikkaa. Koulu oli perustettu vuotta aiemmin ja se oli maan toinen reaali- ja yhteiskoulu. Opettajakunta oli nuorta ja ennakkoluulotonta, uusia opetusmenetelmiä kokeiltiin ja koulun opetuksen haluttiin olevan ajanmukaista ja muodoltaan vapaampaa kuin siihen asti oli kouluissa totuttu. Vuonna 1892 opettajatar Dagmar sai tehdä opintomatkan Tukholmaan ja Osloon ja kotiin tultuaan hän kirjoitti pienen pedagogisen kirjasen. Hän opetti myös yhteiskoulun valmistavassa koulussa ja tuli sen johtajaksi vuonna 1894.²⁰

SISARUKSET TOISTENSA TUKENA

Arvid Neoviuksesta tuli aikaa myöten Dagmarin elämän tärkein henkilö. Vanhempien kuoleman jälkeen ja Haraldin ja Arthurin mentyä naimisiin naimattomat sisarukset perustivat yhteisen talouden. Perheen pitkäaikainen, uskottu palvelijatar seurasi ”lapsia” heidän kotiinsa.²¹

Dagmar Neovius oli tuolloin lähes kolmenkymmenen ja ”matkalla Kyöpelinvuorelle” sen ajan naiskäsityksen mukaan. Olisi voinut kuvitella, että hänen elämänsä oli asettunut rauhallisiin ja turvallisiin uomiin, jossa koulu ja huolehtiminen veljestä muodostuisivat tärkeimmiksi tehtäviksi. Mutta edellytyksiä oli muuhunkin. Sisarukset olivat lahjakkaita eikä talouden hoitaminen vienyt paljonkaan aikaa. Annankatu 14:ssä sijaitseva vanha pappila tuli passiivisen vastarinnan tyyssijaksi, samoin kuin myöhemmin erääksi aktivistien kokoontumispaikaksi tullut *Sjuan* Vironkatu 7:ssä, jossa muiden muassa Alma Söderhjelm ja sisarukset Walter

ja Sanny Ekström asuivat.²² Paljon myöhemmin kirjoitetuissa muistiinpanoissaan Dagmar Neovius itse kertoo, kuinka hänen elämänsä sai uuden käänteen eräänä talvi-iltana vuonna 1899.

Aikana, jolloin Suomen naiset saivat äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden, vanhoilliset asenteet saattoivat vielä sitoa naisia perheeseen. Dagmar Neovius toimii veljensä Arvidin hoitajana — ja ehkä myös eräänlaisena puolison korvikkeena. Kuva: Museovirasto.

"Perjantaina 15. helmikuuta Arvid tuli kotiin päivälliselle kovin masentuneena. Hän oli kuullut lehden toimituksessa joistakin hyvin harmillisista papereista, jotka oli allekirjoitettu Pietarissa ja jotka olivat saapuneet kaupunkiin. Kysymys ei ollut enemmästä eikä vähemmästä kuin perustuslakimme kaatamisesta...Ja niin päätettiin nopeasti kutsua koolle kansalaiskokous perjantai-illaksi Ateneumiin. Torstai-iltapäivällä muutamat meistä kokoontuivat meillä ja niin aloimme lähettää kutsuja eri puolille ja kutsua väkeä

koolle. Jotkut vuokrasivat hevosen tunniksi ja ajoivat ympäri kaupunkia. Toiset tarttuivat puhelimeen. Osoitekalenterista poimittiin kutsuttavien nimiä ja osoitteita. Arvidin huoneessa istui joitakin osoitekalenterin kanssa, minun huoneessani oli toinen ryhmä ja ruokasalissa kolmas. Meillä olivat Kristian Alfthan, Ferdinand v. Wright, Theodor Homén ja luonnollisesti Harald ja Arthur. Kälyni Jenny ja Nina sekä minä autoimme niin hyvin kuin pystyimme.”²³

PASSIIVISEN VASTARINNAN PALVELUKSESSA

Dagmar Neovius kuvaili tässä, omasta näkökulmastaan, niin kutsutun ensimmäisen sortokauden alkua. Suomen ”hallituksen” (senaatin ja valtiopäivien) ja Venäjän hallituksen (tsaarin ja hänen ministeriensä) välisen konfliktin siemen kylvettiin oikeastaan jo tsaari Aleksanteri II:n ”liberaalin” hallinnon aikana. Suomea hallitsivat vielä vaikutusvaltaiset virkamiehet ja lähestulkoon yksinvaltiias tsaari, mutta Venäjä alkoi kehittyä byrokraattiseksi yhtenäisvaltioksi, jota venäläiset ministerit johtivat. Suomen valtio-oikeudellista asemaa Venäjän keisarikunnassa ei koskaan ollut tarkkaan ja selkeästi määritelty. Ruotsinvallan aikaiset lait, joita tsaarit aina Aleksanteri I:stä lähtien olivat valassaan Suomen kansalle luvanneet kunnioittaa, eivät olleet luonteeltaan perustuslakeja, vaikka osa suomalaisista halusi ymmärtää ne sellaisiksi. Suuriruhtinaskunnan lähentymistä keisarikuntaan ei voinut estää.

Vuonna 1899 annettiin niin sanottu helmikuun manifesti, josta Dagmar Neovius muistelmiensa alussa kertoo. Sen tarkoituksena oli saada Suomeen uusi asevelvollisuuslaki, mikä merkitsi sitä, että pieni Suomen armeija hajotettaisiin ja asevelvolliset kutsuttaisiin venäläisiin joukkoihin. Helmikuun manifestin turvin annettiin vielä vuonna 1900 kielimanifesti, jonka myötä venäjän kielen oli tarkoitus vähitellen tulla virkakieleksi samalla kun suomen kielen asemaa vahvistettaisiin.

Suomessa muodostui oppositio entisen senaattori Leo Mechelinin johdolla. Oppositio keräsi suuren adressin helmikuun manifestia vastaan ja vuonna 1901 adressin, jossa vastustettiin asevelvollisuuslakia.

Muistiinpanoissaan Dagmar Neovius kertoo, että hän ja hänen kälynsä auttoivat niin hyvin kuin taisivat perheen miehiä ja heidän ystäviään näiden järjestäessä kansankokouksia. Yhä useammat naiset liittyivät ajan mittaan passiiviseen vastarintaan ja tekivät myös joukon omia aloitteita. Adressien kerääminen oli miesten keksintöä, mutta Dagmar Neovius ja muut asialle vihkiytyneet naiset muistuttivat kansaa, että käytöstavat ja asenteet ovat myös vallankäytön ja vaikuttamisen keinoja. Kansaa kehoitettiin pukeutumaan mustiin protestiksi venäläistämisyarkimyksille. Joka vuosi helmikuun 18. päivänä eli helmikuun manifestin julkaisemispäivänä piti sitä paitsi kotien olla pimennettynä ja kauppojen suruasussa, kun taas Runebergin päivänä, 5. helmikuuta, piti kaiken olla juhlavalaistuna. Pääkaupungissa monet nauroivat näille tempauksille, joiden esikuvat olivat peräisin Ranskan vallankumouksen terroriajoilta, mutta eräillä paikkakunnilla, missä passiivisella vastarinnalla oli paljon kannattajia, kaikki onnistui varsin hyvin. Esimerkiksi Loviisassa lähes kaikki osallistuivat hiljaisiin mielenosoituksiin.²⁴

Martta-yhdistys perustettiin vuonna 1899 muun muassa vahvistamaan kotona olevien naisten vastarintaa sortoa vastaan. Opettajatar Lucina Hagman, yhdistyksen aloitteentekijä, oli sitä mieltä, että ”maansuru” oli jokseenkin naurettava kampanja ja perusti sen sijaan tämän kansansivistystyötä tekevän yhdistyksen, jonka tarkoituksena oli jalostaa naisia ja tällä tavoin lisätä heidän kykyään asettua vastarintaan.²⁵

Opettajattarena Dagmar Neovius valittiin Martta-yhdistyksen ensimmäiseen hallitukseen ja sen jälkeen hänellä oli koko elämänsä ajan keskeisiä tehtäviä tässä järjestössä. Näyttää kuitenkin siltä, että hän ainakin nuorempana viihtyi paremmin purjehtimassa Kagaalin hieman vaarallisessa vanavedessä kuin järjestämässä ruoanlaittokursseja ja kansansivistysiltoja martoille.

Venäläisten vastaveto passiiviselle vastarinnalle oli useiden laillisuuskantaa edustavien virkamiesten erottaminen ja heidän korvaamisensa tsaarille uskollisilla miehillä. Tällöin oppositio aloitti maanalaisen työskentelyn. Vuonna 1901 perustettiin salainen järjestö nimeltä Kagaali, joka alun perin oli venäläisen lehdistön antama halveksiva nimitys passiivisen vastarinnan johtomiehille. Siitä tuli vähitellen laajalle haarautuvan organisaationsa avulla salaisen politiikan johtotekijä sekä koti- että ulkomailla. Vaikka naiset osallistuivatkin passiiviseen vastarintaan, heidät jätettiin kuitenkin välittömästi ulkopuolelle, kun oli kysymys todellisen organisaation pystyttämisestä. Kagaalissa oli vain miespuolisia jäseniä. On tavallista, että naiset saavat olla mukana toiminnassa suunnilleen samoilla ehdoilla kuin miehet niin pitkään kuin organisaatio ei vielä ole täysin vakiintunut. Myöhemmässä vaiheessa heidät jätetään ulkopuolelle tai he perustavat erityisiä naisjaostoja organisaation sisälle.

NOME DE GUERRE - CHARLOTTE

Toukokuussa 1902 perustettiin naisten Kagaali eli Naiskagaali, kuten sitä myöhemmin kutsuttiin. Organisaatioon kuului noin 25 naista pääkaupungista ja suunnilleen yhtä monta edustajaa muualta maasta. Kannattajia oli paljon enemmän. Dagmar Neoviuksesta tuli ensimmäinen puheenjohtaja, ja kun hän vuonna 1904 lähti maanpakoon veljensä kanssa, hänen tehtävänsä siirtyivät Tekla Hultinille.

Naiskagaalin jäsenet ja kannattajat olivat, kuten vastaavan miehisen organisaationkin, lähinnä henkilöitä, jotka ideologisesti kuuluivat ruotsalaiseen puolueeseen tai nuorsuomalaisiin, mutta myös monet sosiaalidemokraatit tukivat heitä. Monet Naiskagaalin johtavista hahmoista kuuluivat Martta-yhdistyksen johdon tavoin Naisasialiitto Unioniin. Ensimmäiseen yksikamariseen eduskuntaan valituista naisista Dagmar Neoviuksen lisäksi ainakin seuraavat osallistuivat passiiviseen vastarintaan: nuorsuomalaisten Aili Nissinen sekä sosiaalidemokraattien Miina Sillanpää, Ida Ahlstedt, Maria Laine, Hilja Pärssinen, Mimmi Kanervo ja Sandra Lehtinen. Dagmar Neoviuksen ohella vain Alli Nissinen lienee ollut Naiskagaalin jäsen.²⁶

Naiskagaali yritti ensi alkuun tarjota apuaan aktiivisille herroille, esimerkiksi tarjoutumalla heille yksityissihteereiksi. Tämä ja naisten muutkin yritykset soluttautua sinne, missä suuret päätökset tehdään, valui kuitenkin hiekkaan. Vastarintaliikkeen naiset saivat, harvoja poikkeuksia lukuunottamatta, hoitaakseen delegoituja tehtäviä, kuten puhtaaksikirjoittamista, kopiointia, lehtien kaupustelua ja kielletyn kirjallisuuden, salaisten papereiden ja lopulta jopa pakolaisten ja aseiden salakuljettamista. Naiset keräsivät myös rahaa. Siihen he olivat tottuneet jo hyväntekeväisyysyhdistyksissä. Ebba Östenson, Venla Kiiski ja Kerstin Käll ovat yksityiskohtaisesti osoittaneet, kuinka naiset Dagmar Neoviuksen johdolla hoitivat tunnollisesti ja neuvokkaasti nämä tärkeät, osin vaatimattomilta näyttävät tehtävät. Suomessa Dagmar Neovius organisoii lukemattomia pakkaus- ja postitustilaisuuksia. Ruotsista päin hän johti *Fria Ord/Vapaita Sanoja*-lehden jakelua. Koska sensuuri näinä aikoina saattoi lukea kirjeet, lehti sai nimekseen ”Täti”, kokouksia kutsuttiin kahvikutsuiksi ja Dagmar itse otti itselleen salanimeksi kolmannen nimensä Charlotte.²⁷

Rouva Helmi Setälä, joka oli naimisissa suomen kielen ja kirjallisuuden professorin Emil Nestor Setälän kanssa, kirjoitti nimimerkillä ”Eräs äiti” kirjoitelman *Kodin tehtävä nykyhetkessä*. Siinä naisia kehoitettiin valppauteen siitä syystä, että venäjän kielen opetus oli lisääntynyt kouluissa. Koti oli nyt kansan ja kansankielen viimeinen linnake. Dagmar Neovius käänsi pamfletin ruotsiksi.²⁸

Vuonna 1904 perustettiin myös maanalainen aktiivinen vastarintaliike, jonka johdossa oli kosmopoliitti, kirjailija Konni Zilliacus. Aktivistit muistuttivat monin tavoin venäläisiä vallankumouksellisia intellektuelleja ja tekivät myös heidän kanssaan yhteistyötä. Osa passiivisen vastarinnan kannattajista siirtyi nyt aktivistien puolelle. Dagmar Neovius puhui rauhanomaisen politiikan puolesta, mutta asettui kuitenkin tukemaan rakasta veljeään, joka tunsii sympatiaa aktivisteja kohtaan, salakuljettamalla vallankumouksellista venäläistä kirjallisuutta ja auttamalla pakolaisia.²⁹

NAISKAGAALI - ÄÄNIOIKEUSYHDISTYS

Historian professori ja kirjailija Alma Söderhjelm, josta tuli aktivisti, kutsuu muistelmissaan Kagaaliavanhon miesten liikkeeksi ja Kagaalin naisia yläluokan naisiksi, jotka pursuavat ”*mahtailevaa energiaa ja vapauden paatosta*”³⁰. Annie Furuhjelm, joka kuului sekä Naiskagaaliin että Suomen aktiiviseen vastustuspuolueeseen, huomauttaa, että jälkimmäisessä organisaatiossa vallitsi sukupuolten välillä tasa-arvo. Naiskagaalin jäseniä hän pitää vain omahyväisten, kaukana kenttäväestä pysyttelevien johtajien apureina.³¹

Vaikka Alma Söderhjelm kritisoikin Naiskagaalia, hän kuitenkin myöntää, että monille naisille se oli kanava, jota pitkin he pääsivät mukaan politiikkaan ja kohti laajempaa elämännäkemyksiä. Hänen omaan elämäänsä tuli uusia haasteita, kun hän liittyi aktivisteihin. ”*Nyt sai alkunsa se itsenäinen ja taiteellinen Alma, joka kehittyi lopulliseen muotoonsa Tukholmassa 1920-luvulla*”, toteaa Marja Engman Alma Söderhjelmiä käsittelevässä elämäkerrassaan.³²

On myös olemassa useita esimerkkejä, että varsinkin maaseudulla Naiskagaali tarjosi mahdollisuuksia myös niille naisille, jotka eivät kuuluneet yhteiskunnan ylimpiin kerroksiin. Passiivisen vastarinnan toimintakentästä tuli poliittinen näyttämö myös työväenliikkeelle, erityisesti sen naisille. Herrasväen ja palvelusväen järjestöyhteistyö ei aina perustunut aidosti yhteisiin intresseihin. Osapuolten välillä liikkui myös rahaa, sillä Naiskagaalin jäsenet maksoivat työläisnaisille, jotta nämä kulkisivat agitoimassa kaduilla ja toreilla. Säätyläisnaistenhan ei tätä katsottu voivan tehdä. Molemmat ryhmät työskentelivät omien piilotavoitteidensa puolesta, herrasväki yhteiskuntaluokkien olosuhteiden harmonisoinnin puolesta ja palvelusväki esimerkiksi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden puolesta.³³

Kaikki, jotka osallistuivat vastarintaliikkeiden toimintaan, sulautuivat kuitenkin yhteen jollakin tasolla. Toimenpiteet vaikuttivat harvoin toivotulla tavalla venäläiseen esivaltaan, mutta ne kohottivat toimintaan osallistuvien ja heidän kannattajiensa poliittista tietoisuutta, mikä kuitenkin ei lisännyt

yhteenkuuluvaisuuden tunnetta, vaan aiheutti tietynlaista hajaannusta - työväenliikkeestä tuli vallankumouksellisempi kuin se oli ollut ja sukupuolten väliset ristiriidat tulivat päivänvaloon, mistä Naiskagaali on eräs esimerkki.

Niin pitkään kuin yhteinen vihollinen, Venäjän hallitus, oli olemassa, ei syntynyt avoimia luokkakonflikteja. Kaikki olivat vielä samassa vaarassa joutua viranomaisten rangaistustoimenpiteiden kohteeksi. Dagmar Neoviuksen koulu suljettiin vuonna 1903, mutta avattiin jälleen parin vuoden kuluttua. Kun veli Arvid karkoitettiin maasta, Dagmar lähti itsekin vapaaehtoiseen maanpakoon ollakseen veljen tukena. Tuskin vastarintaliikkeen naisten ja miesten pelko henkensä puolesta oli täysin perusteetonta.

Vuoden 1905 suurlakko aiheutti sen, että venäläistämispyrkimykset hetkeksi lakkasivat. Marraskuun manifestissa vahvistettiin maan perustuslait. Tätä seuranneessa voitonhuumassa Kagaalin toiminta lakkautettiin, mutta Naiskagaali jatkoi toimintaansa ja lähestyi lopulta aktivisteja muun muassa tukemalla Saksaan sotilaskoulutukseen matkustavia vapaaehtoisia sekä sittemmin perustettua jääkäriiliikettä.³⁴

Helena Westermarck on muistelmiensa julkaisemattomissa osissa kommentoinut sitä tosiseikkaa, että Naiskagaali jatkoi toimintaansa, vaikka sitä ei muodollisesti enää tarvittu. Virallinen selitys, että ryhmää ei hajotettu, oli, että organisaatiota vielä voitiin tarvita, koska *”poliittinen elämä on kaikilla alueilla hyvin epävarmaa”*. Westermarck kirjoitti, että päätökseen vaikuttivat myös tunnuseikat: *”Naiskagaalissa vallitsi hyvä yhteishenki ja eroaminen oli vaikeaa...”* Hän lisäsi, että näin Suomen porvarilliset naiset saivat ensimmäisen poliittisen yhdistyksensä. Hän piti sitä samantyyppisenä naisyhdistyksenä, jollaisia useat puolueet perustivat myöhemmin, mutta jollainen oli ainoastaan Sosialidemokraattisella puolueella vielä vuonna 1905.³⁵ Tämä vahvistaa sen entisestään tutun tosiseikan, että passiivisella vastarinnalla oli monia muitakin päämääriä kuin niskurointi Venäjän hallintoa kohtaan.

FYREN

Finland redo till kamp — enligt verkligheten.

nes 208564

1907

Vuosisadanvaihteen ensimmäinen sortokausi ja sitä vastaan organisoitunut vastarintaliike loi Suomen naisille erikoisaseman miesten taistelukumppaneina. Naisten omistautuessa yleispolitiikalle heidät omat tarpeensa jäivät syrjään kunnes vaara oli ohi. Tuliko taistelun aikana syntyneestä miesten ja naisten tasavertaisuudesta näin yhdenmukaistamista vahvemman ehdoilla? Kuvassa vuodelta 1907 pilalehti *Fyrenin* tulkinta routavuosien päättymisestä. Kuva: Museovirasto.

Äänioikeusuudistuksen jälkeen vuonna 1906 keskusteltiin pitkään, mikä merkitys venäläistämispolitiikalla ja sen vastustamisella oli uudistukselle. Dagmar Neovius, Helena Westermarck ja Jenny af Forselles väittivät vuonna 1914 *Nutid*-nimisessä aikakauslehdessä, jota he silloin toimittivat, että naiset itse, muiden muassa omien sortovuosien aikaisten panostensa avulla, olivat hankkineet itselleen miesten silmissä sen arvostuksen, joka tarvittiin äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden saamiseksi eduskuntavaaleissa. Toimituskunta esitti väitteensä Alma Söderhjelmia kohtaan suuntautuneessa polemiikissa; tämä oli aikaisemmin kirjoittanut, että suomalaiset naiset eivät olleet saavuttaneet kansalaisoikeuksiaan, esimerkiksi äänioikeutta ”omin voimin” vaan olivat saaneet sen kuin taivaan lahjana vuoden 1905 poliittisen myllerryksen yhteydessä, kun lakkoalto Venäjän ja Japanin välisen sodan seurauksena levisi ympäri keisarikuntaa ja ”*kaikki lähes vapaaehtoisesti taipuivat kansan tahtoon*”.³⁶

Ei ole tutkittu, kuinka monet suomalaiset naiset salakuljettivat sanomalehtiä valepohjaisissa matkalaukuissa tai matkustivat ympäri maata poliittisina agitaattoreina. Ilmeisesti heidän määränsä kuitenkin riitti kyseenalaistamaan käsitystä, että maan puolustaminen, kuten passiivista vastarintaa silloin kutsuttiin, ja muu koko suuriruhtinaskuntaa koskeva poliittinen toiminta olisi ollut ainoastaan miesten käsissä.

Opposition naiset saattoivat myös suoraan ja epäsuorasti vaikuttaa avainasemassa oleviin henkilöihin. Leo Mechelin oli Tekla Hultinin hyvä ystävä, Dagmar Neoviuksen perheen hän tunsi hyvin ja oli säännöllisessä yhteydessä Dagmariin tämän ollessa Naiskagaalin puheenjohtaja. Naiskagaalin jäsenten järjestämällä monilla päivällisillä ja muilla kutsuilla Mechelin oli usein nähty vieras.³⁷

Dagmar Neovius on kirjoittanut, että tärkein Naiskagaalin anti hänelle itselleen oli mahdollisuus tavata useampia ihmisiä kuin hän olisi koskaan tavannut ilman yhdistystä. Hänen toimintansa Naiskagaalissa ja Martta-yhdistyksessä ovat osasyitä siihen, että hänet valittiin yksikamariseen eduskuntaan Helena Westermarckin sijasta, vaikka jälkimmäisellä oli kirjallista tuotantoa ja lisäksi joitakin huomattavia tauluja. Dagmar Neoviuksen perusteella

voidaan väittää, että Naiskagaali oli monissa suhteissa yhdistys, joka edesauttoi naisten kansalaisoikeuksien kehittymistä, esimerkiksi äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden saamista eduskuntavaaleissa. Luonnollisesti prosessia veivät eteenpäin myös vuoden 1905 mullistavat tapahtumat.

ISÄN TYTTÖ?

Eduskunnan jäsenyyttä seurasivat Helsingin kaupungin kunnalliset luottamustehtävät, muiden muassa kansakoulun johtokunnan sekä kaupungin lastensuojelua valmistelleen komitean jäsenyydet. Vuosina 1917-1921 Dagmar Neoviuksella oli kaupungin elintarvikekomission ruokakorttikeskuksen päällikkönä vaativa tehtävä järjestää ruoan säännöstely Helsingissä. Tätä tehtävää seurasi aktuaarin virka kaupungin tilastotoimistossa, josta hän jäi eläkkeelle. Dagmar Neovius kuoli vuonna 1939.³⁸

Dagmar Neovius antautui tietämystä sekä matemaattista ja organisatorista lahjakkuutta vaativiin tehtäviinsä siinä määrin, että voidaan kysyä, löikö hän laimin muita persoonallisuutensa puolia. Hän sairasti usein, luultavasti vatsakatarria, ja oli sairastaessaan hyvin epätoivoinen. Kuten muutkin niin kutsuttujen parempien perheiden naiset, hänkin vietti pitkiä aikoja sanatorioissa. Ei kuitenkaan huoli itsestä, vaan tunteet vielä sairaalloisempaa Arvid-veljeä kohtaan, veivät hänet näihin lepokoteihin. Niiden rauhallisessa ilmapiirissä hän viihtyi ja usein hän viipyi huolehtivan henkilökunnan hoidossa nauttien valmiista ruokapöydästä ja hyvästä seurasta pitempiäkin aikoja kuin olisi varsinaisesti ollut tarpeen.³⁹

Vaikka Dagmar Neovius toimi naisjärjestöissä, hän ei ollut naispoliitikko, jolle feministinen ideologia olisi ollut ratkaisevan tärkeää. Hänen poliittista uraansa selittävät pikemminkin hänen sukuperimänsä laajassa mielessä, hänen luonteenpiirteensä, jotka muotoutuivat perheen parissa, juuret lukumääräisesti vähäisessä suomalaisessa eliitissä, suomalaisen eliitin suhde alempiin yhteiskuntaluokkiin ja Suomen kansan asema Venäjän valtakunnassa.

Dagmar Neovius sai hankkia itselleen koulusivistystä ja ammatin. Hän sai osallistua yhteiskuntaelämään, kulkea vapaasti isänsä ja veljensä jalanjäljissä. Hän samaistui heihin ja jakoi heidän kulttuuriradikalisminsa ja laillisuuspyrkimyksensä. Hän kouluttautui opettajattareksi, johti Naiskagaalia niin, että se oli Kagaalin rinnakkaisjärjestö, mutta hän ymmärsi myös, mikä merkitys organisaatiolla oli kansalaisjärjestönä naisille.

Poliittisessa toiminnassaan Dagmar Neovius yhdisti kansallisuusaatteen, naisten vapautusliikkeen ja kansansivistystyön. Hänen pyrkimyksissään olla yhtä kansan kanssa näkyi kuitenkin patriarkaalisuuden piirteitä. Naisena hän itsekkin joutui tämän asenteen uhriksi. Leo Mechelin huudahti yksikamarista eduskuntaa puolustaessaan: ”...*Kaikki mukaan! Sillä tavoin lasketaan perusta yleiselle solidaarisuudelle*”.⁴⁰ Hän tarkoitti, että epäluotettavat kansanosat ovat vähemmän vaarallisia, jos ne otetaan mukaan päätöksentekoon kuin jos ne ovat oppositiossa. Tämä koski yhtä hyvin naisia kuin sosialisteja. Suomalaisen eliitin joukossa ajatus kansakunnan ja valtion yhteisyydestä oli selkeä; kaikki, jotka kuuluivat kansakuntaan, voitaisiin myös lukea kuuluvaksi valtiovallan piiriin.⁴¹

Venäjän harjoittama sorto, jota symbolisoi viattoman Suomen kimppuun hyökkäävä kotka, antoi Dagmar Neoviukselle mahdollisuuden astua esiin kansalliselle areenalle, oikeaan paikkaan oikeaan aikaan, puolustamaan naisten pätevyyttä. Venäläistämistä vastaan suuntautunut oppositio oli kuitenkin hyvin pitkään miesten määrittelemä hanke. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan jäsenenä Dagmar Neovius hakeutui muiden naisten pariin; hän keskittyi kysymyksiin, joiden katsottiin soveltuvan naisille ja jotka myös olivat naisten muotoilemia. Vasta sekä perheen, yhteiskunnan että valtion jäsenenä Dagmar Neovius näkyy oikeassa valossa: aktiivisena, rohkeana, itsenäisenä, mutta myös empaattisena.

(Käännös: Outi Järvi)

1. Yleinen esitys n.k. ensimmäisestä ja toisesta sortokaudesta perustuu tässä ja myöhemmin artikkelissa lähinnä seuraaviin lähteisiin, joihin ei erikseen jatkossa viitata, paitsi sitaattien yhteydessä: Jussila, Osmo, "Suomi Suuri-ruhtinaskuntana, 1809-1917". *Suomen poliittinen historia 1809-1995*. Osmo Jussila, Seppo Hentilä ja Jukka Nevakivi. WSOY, Helsinki 1996; Klinge, Matti, *Studenten och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828-1960 III. 1872-1917*. Otava, Helsinki 1978; Kujala, Antti, *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899-1905*. Historiallisia Tutkimuksia 194. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995; Siren, Olle, "Lovisanejden mot Bobrikoff. Protest och anpassning hos lokal elit och övrig orsbefolkning 1899-1904. Liite: Viktor Magnus von Born, Relation om min landsförvisning". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 71. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 604. Helsinki 1996; sekä seuraavat artikkelit teoksessa *Uppslagsverket Finland: "Finland historia", "kagalen", "ofärdsår" ja "jägarörelsen"*.

2. *Suomen kansanedustajat - Finlands riksdagsledamöter 1907-1982*. Helsinki 1982.

3. Ehrström, Inger, *Svenska Kvinnoförbundet 1907-1982*. Söderströms, Helsinki 1982, 36.

4. von Bondsdorff, Göran, *Svenska Folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917*. Söderströms, Helsinki 1956, 112-118.

5. Bondsdorff von 1956, 137-138, 154; Tuominen, Uuno, "Autonomian ajan yksikamarinen eduskunta 1907-1916". *Suomen kansanedustuslaitoksen historia V*, Helsinki 1958, 230; Innala, Aune, *Suomen naisen alkutaival lainsäätäjänä 1907-1917*. Joensuu 1967, 222.

6. Innala 1967, 136, Pulma, Panu, "Kerjuuluvasta perhekuntourukseen". *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto, Kouvola 1987, 111.

7. Rajainen Maija, *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvun ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 91. Helsinki 1973, 185-190; Ala, Juha, *Suomineito ja suojelusikä. Psykohistoriallinen tutkimus Suomen sortovuosien valtiollisen tilanteen ja alaikäisiin kohdistuvista siveellisyyserikoksista käydyn keskustelun yhteyksistä*. Suomen historian pro gradu-työ. Helsingin yliopiston historian laitos 1996, passim.

8. Innala 1967, 164; Rajainen 1973, 190-194.

9. Sihvonen Riitta, "Minä kumminkin käytän puheenvuoroa". *De första kvinnorna i lantdagen 1907-1908 I. Utställningskatalog*. Riksdagsbiblioteket, Helsingfors 1995, 9.

10. Valtiopäivien pöytäkirjat 1914, 896.

11. VP 1908 II ptk., 1005.

12. Ehrström 1957, 5-6; katso myös Annie Furuhjelm *esipuhe* teoksessa *Finlands svenska kvinnoförbund 25 år*. Helsinki 1933.

13. Kirje Dagmar Neoviukselta Helena Westermarckille 21.7.1916. Helena Westermarckin kokoelmat. Åbo Akademin käsikirjoitukset; Furuhjelm Annie, *Den stigande oron*. Söderströms, Helsinki 1935, 256-257. Katso myös Ellen Keytä käsittelevä kappale samassa teoksessa.

14. Kirje Dagmar Neoviukselta Alma Söderhjelmille 23.4.1904. Alma Söderhjelm *kokoelmat*. Åbo Akademin käsikirjoitukset.

15. Artikkeleita Neovius-nimisistä henkilöistä seuraavissa haku teoksissa: Bergholm, Axel, *Sukukirja, Suomen aatelittomia sukuja* Kuopio 1901; Kansallinen Elämäkerrasto. WSOY, Porvoo 1927-1934; Uppslagsverket Finland.

16. Bondsdorf von 1956, s. 16, 17; Halila, Aimo - Nordenstreng, Sigurd af, *Haminan historia II. Venäjän vallan alusta 1900-luvun alkuun (1742.n. 1900)*. Mikkeli 1975, 522 ff; Smeds, Kerstin, *Helsingfors-Paris, Finland på världutställningarna 1851-1900*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr. 598, Helsinki 1996, 229, 236-238, 240, 263, 269, 270.

17. Ks. viite 15.

18. Halila - Nordenstreng af 1975, 494-496; Nordenstreng af, *Fredrikshamns stads historia. Tredje delen*. Hamina 1911, 897 ff.

19. Halila - Nordenstreng af 1975, 494.

20. Hornborg Erik, "Historik", *Nya Svenska Samskolan 1888-1938*. Helsinki 1938; matrikkeli samassa kirjassa; Neovius Dagmar, "Om åskådningsundervisning". Helsingfors 1894; Östenson Ebba, "Kvinnor under ofärdsår". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 51. SSLS nr. 471. Helsinki 1976, 216.

21. Östenson 1976, 215-216.

22. Söderhjelm, Alma, *Min värld*. Albert Bonniers 1931, passim.

23. Östenson 1976 s. 216-217. Originaali Kagaalin arkistossa. Dagmar Neoviuksen päiväkirja 21.5.-7.6.1905 ym. merkintöjä. Kansallisarkisto (KA).

24. Östenson 1976; Söderhjelm 1931, passim; Kiiski, Venla, *Tekla Hultin, poliitikko*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1978, 139-144; Siren, Olle, *Lovisa stads historia 1745-1995*. Loviisan kaupunki 1995, 205-218.

25. Ollila, Anne, *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Historiallisia Tutkimuksia 173. Suomen Historiallinen.

Seura, Helsinki 1993, 19-33. Ks. myös Ollilan artikkeli tässä antologiassa.

26. von Alfthan, Märta, *Seitsemän vuosikymmentä Naisasialiitto Unionin historiaa*. Joensuu 1966, 29,34, 105, 119; Östenson 1976; Kiiski 1978, 139-144. Ks. myös Elina Kataisen ja Riitta Oittisen sekä Maria Lähteenmäen artikkelit tässä antologiassa.

27. Östenson 1976; katso myös Kiiski 1978, 139-144 ja Kåll, Kerstin, *När fan tog Bofinken. Den illegala pressen i Finland 1900-1905*. Ordfronts förlag Stockholm 1992, passim.; Vrt. Dagmar Neoviuksen päiväkirja ym. merkinnät ja Elsa Reinin merkinnät. Kagaalin arkisto. KA.

28. Parmanen, Eino, *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina osa I*. WSOY, Porvoo 1936, 349-350. Östensonin 1976 mukaan kirjoituksen nimi on Äideille. Vihkosta ei ole löytynyt Kagaalin arkistoista Kansallisarkistosta eikä Helsingin yliopiston kirjaston kokoelmista.

29. Östenson 1976; Nordenstreng, S., Mechelin. *Hans statsmannagärning och personlighet II*. Helsinki 1937, 191.

30. Söderhjelm 1931, passim.. sitaatti s. 427.

31. Furuhielm 1935,265-266.

32. Engman, Marja, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr. 602. Helsinki 1996, 129.

33. Söderhjelm 1931 Elin Nylanderin käsittelyä osuus; Ks. myös Kiiski 1978, Kujala 1995 ja Sirén 1995 sekä Elina Kataisen, Maria Lähteenmäen ja Riitta Oittisen artikkelit tässä antologiassa.

34. Östenson 1976.

35. Helena Westermarckin muistelmat julkaistiin postuumina 1941. Helena Westermarck, *Mina levnadsminnen*, Söderström & Co, Helsinki 1941. Julkaisija huomauttaa (s. 488), että kappale Kvinnokagalen puuttuu, koska kirjoittaja oli lainannut sen jollekulle, joka ei ollut palauttanut sitä. H.W.:n järjestöä käsittelevää käsikirjoitusta säilytetään Aline Pippingin muistiinpanojen joukossa. Säilytyspaikka on Svenska Litteratursällskapet i Finlands historiska och litteraturhistoriska arkiv.

36. "Kvinnorörelsen och kvinnornas rösträtt". *Nutid* 2/1914; "Elin Wägners senaste bok". *Nutid* 1/1914.

37. Kiiski 1978, passim; kirjeenvaihto Leo Mechelinin ja Dagmar Neoviuksen välillä, Kagaalin arkisto, KA; Minette Donnerin valokuva-albumi, yksityiset kokoelmat.

38. Hultin, Tekla, "Dagmar Neovius". *Kansallinen elämäkerrasto*; Neovius, Dagmar, *Berättelse över Helsingfors stads livsmedelskommissions verksamhet 1917-1921*.

Helsinki 1922.

39. Kirjeet Dagmar Neoviukselta Helena Westermarckille 4.8.1907, 28.6., 12.7.1914, 21.7.1916. Helena Westermarckin kokoelma. Åbo Akademi.

40. Nordenstreng, Sigurd, Mechelin. *Hans statsmannagärning och politiska personlighet II*. Helsinki 1937, 328-339, sitaatti s. 339.

41. Alapuro, Risto, "De intellektuella staten och nationen." *Historisk Tidskrift för Finland* 3/87; vrt. esim. Blom, Ida, "Demokrati, nasjonalisme og forsvarspolitik 1884-1905". *Det er forskjell på folk - nå som før. Om kjønn og andre former for sosial differensiering*. Universitetsforlaget, Oslo 1994.